

Luzaideko euskararen hiztegia

Peio Kamino eta Patxi Salaberri

Iruñea: Nafarroako Gobernua eta Euskaltzaindia, 2007, 206 or.

Joan den aspaldian hizkera askoren deskripzioak plazaratu dira Euskal Herrian. Hizkera horien gaineko liburu eta artikulua ugari egin da, baina oso gutxi Ipar Euskal Herrian. Zehatzago esateko, Beskoitze herri lapurtarrekoa da eskura daukagun bakarra, Henri Duhauk egina (1993-2003). Uztaritze aldeko hizkerak ere aztertu zituen Irantzu Epeldek, baina orain artean haren laburpenak baizik ez dira atera argitara (FLV: 2004 eta *Euskera*: 2004). Horretaz gainera, Jean-Baptiste Coyosek Zuberoako euskararen oinarritutako doktore tesia daukagu, *Le parler basque souletin des Arbailles. Une approche de l'ergativité* (1999) eta Iñaki Caminok (FLV: 2004) Nafarroa Behereko euskaraz gertatutako ikuspegi orokorra.

Deskripzio lan horietan deklinabidea, aditza eta bertako perpaus motak erakutsi dira gehienbat, eta oso bigarren mailan utzi dira gainerako alderdiak, besteak beste, lexikoa. Hori dela eta, XXI. mendean bertan ezezagunak ditugu hitz askoren eremuak. Zehaztu gabe dago, esate baterako, *akitul nekatu*, *aukeral hautua*, *batez erel batik bat*, *behinik behin* / *behintzat* / *bederen*, *benetan* / *zinez*, *bidenabar* / *bide batez*,

ezinbestean / *nahitaez* / *baitezpada*, *gabonak* / *leguberriak*, *izter* / *azpi*, *orpol* / *aztal*, *sakabanatu* / *hedatu* / *barreiatu*... bezalako hitzen eremu banaketa. Eta zehaztu gabe dago, era berean, non erabiltzen diren *aldats*, *arbel*, *atso* eta *agure*, *atzen*, *bekoki*, *erbeste*, *ereintoz*, *erru*, *eskeko*, *galtzarpe*, *gorroto*, *konpondu*, *laztan*, *mingots*, *orkatila*, *tolestu*, *txukun*, *uhal*, *zintzo*, *zital*... bezalako hitzen esparrua. Eta begi bistakoa da aipatutako hitzak ez direla inolaz ere bereziak eta bitxiak, eguneroko jardunean erabili ohi diren oinarri-oinarrizkoak baizik eta, beraz, lexikografia alorrean zein atzeratuta gauden ozen eta garden salatzten dutenak. Hitz horien mugen berri jakiteko, Azkueren hiztegia (1905-6) daukagu eskura, eta orain baita *Orotariko Euskal Hiztegia* ere, baina garbi dago hiztegi horiek ematen dituzten argibideak zehaztu eta eguneratu beharra dagoela.

Eta behar horrek eraginda, hain zuzen, joan den aspaldian herri eta eskualdeetako hiztegiak azaltzen hasi dira. Hauexek dira osoenak eta esanguratsuenak nire iritzian: Baztangoa (Izeta: 1996), Erronkarikoa (Estornés: 1997), Sakanakoa (Erdozia: 2004) eta Leitzakoa (Olano: 2005) Nafarroan, Zestoakoa (Azpeitia:

2003) Gipuzkoan, eta Eibarkoa (Etxebarria: 1965-6 eta Basauri & Sarasua: 2003), Bermeo eta Mundakakoa (Barrutia: 1996, 2000), Urdulizkoa (Gilisasti: 2003), Bergarakoa (Elexpuru: 2004), Nabarnizkoa (Martínez de la Cuadra: 2006) mendebalean. Hor daude, era berean, Kandido Izagirrek Nafarroako eta Gipuzkoako zenbait alderditan, Iñaki Gamindek Bizkaian eta Aitor Aranek Nafarroan osatu dituztenak.

Azken urte hauetan, gainera, hizkerak deskribatzen jardun duten zenbait lagunek ere leku zabala egin diote lexikoari. Horren lekuko dira ondorengo azterketak: Getxokoa (Hualde & Bilbao: 1992), Lekeitiokoa (Hualde, Elordieta & Elordieta: 1995), Antzuolakoa (Larrañaga: 1998), Urdazubi eta Zugarramurdiakoa (Montoya: 2004), Baztangoa (Salaburu & Lakar: 2005), Mallabikoa (Mugarza: 2006), Elgoibarkoa (Makazaga: 2007)...

Horrenbestean, hiztegi sorta polita daukagu dagoeneko eskura, baina bat bera ere ez Ipar Euskal Herrikoa. Alderdi hartako euskararen berri izateko, Jean Larrasketek Barkoxe herri zuberotarrean bildutakoa erabili dugu sarri, baina aspaldikoa da hori, 1939an argitaratutakoa eta, beraz, zaharkituta dagoena.

Eta hain zuzen, Ipar Euskal Herrian geneuzkan hutsuneak betetzen laguntzera etorri da Peio Kaminok eta Patxi Salaberrik argitaratu duten Luzaideko hiztegia. Luzaide herri nafarra da administrazioz, baina behenafarra edo, zehatzago esateko, garaztarra hizkuntzaz. Argiro ikusten da kokagune hori hiztegiari begiratuta: Ipar Euskal Herritik elikatu da Luzaideko hizkera. Hangoak dira –hala us-te dut, behintzat– hiztegian ageri diren hainbat hitz: *abantzu*, *agian* ‘ahal’ adierarekin, *agorri*, *aiztur*, *alimaleko*, *altxagarri* ‘legamia’ adierare-

kin, *anddeddar* (< *andereder*), *apairu*, *harrabots* eta *azantz*, *Bestaberri*, *biziki*, *buhame*, *buruil*, *debaldetan* ‘alferrik’ adierarekin, *estakuru*, *estekatu*, *gako* ‘giltza’ adierarekin, *galdin* (< *galdegin*) ‘eskatu’ adierarekin, *gisako* ‘atsegin’ adierarekin, *haurride*, *hauts* ‘errauts’ adierarekin eta *errauts* ‘hauts’ adierarekin, *herra*, *iakoitz* ‘larunbata’, *ihardetsi*, *ilar* ‘indaba’ adierarekin, *iskilinba*, *izartu* ‘neurtu’ adierarekin, *jin*, *kausitu*, *laborari*, *laket izan*, *lili*, *lursagar*, *maite* ‘gustatu’ adierarekin, *mihise* ‘maindire’ adierarekin, *ohoin*, *orga*, *otto* ‘osaba’, *pott* ‘musu’ adierarekin, *so*, *suntsitu*, *ukaldi*, *ukan*, *untsa*, *untsalaz*, *urrats*, *uzkaili*, *zafratu*, *zingarrazpi*... Egia da hitz horietako zenbait Nafarroako iparraldean ere badirela, Bortzirietan hasi eta Erronkari bitartean, baina garbi dago eskualde horiek antzina Ipar Euskal Herriarekin izandako hartu-emanaren ondorio direla hitzok han izatea.

Ipar Euskal Herritik hartutako hitz ugarien ondoan, bakarra baizik ez dut aurkitu jatorriz nafarra dirudiena: *ja*, ‘deus, ezer’ esan nahi duena. Eta hizkuntzaren gainerako ezaugarrietan ere Nafarroako bereizgarri gutxi ageri da; hitz hasierako bokala sarri galtzea da nabarmenena. Nafarroako hizkera gehienetan bezala, Luzaiden ere ohikoak dira *karri* ‘ekarri’, *kasi* ‘ikasi’, *kusi* ‘ikusi’, *kuzi* ‘ikuzi [garbitu]’, *maztia* ‘emaztea’, *purdi* ‘ipurdi’, *turri* ‘iturri’, *zarri* ‘ezarri’, *zautu* ‘ezagutu’, *zorratu* ‘izorratu’...

Maileguak hartzeko orduan ere iparraldera begira egon da Luzaide. Handik hartu ditu hiztegian aurkitzen diren *abantaila*, *abokat*, *adreza*, *afera*, *alo*, *arrañatu*, *arribatu*, *azita*, *bakantzak*, *beterraba*, *bisaia*, *blu*, *boneta*, *burra*, *deja*, *deliberatu*, *drole*, *enkas*, *errefusatu*, *errenkontratu*, *errint* eta *errintsa*, *errobina*, *estai*, *estonatu*, *fier*, *finitu*, *fite*, *furtxeta*, *fu-*

titu, *gara* ‘tren geltokia’, *gato* ‘pastela’, *gormandiza*, *grilla*, *gudronoztatu*, *jenatu*, *juje*, *jus*, *kapable*, *karrota*, *kartier*, *komitategi*, *kostalet*, *kostuma*, *krabata*, *kuraia*, *kusi* ‘lehengusu/lehengusina’, *lanjeros*, *lapin*, *letra* ‘gutuna’ adierarekin, *lunetak*, *maga-sin* ‘denda’ adierarekin, *maluroski* eta *uroski*, *matalaz*, *miraila*, *mokanes*, *[o]moleta*, *muntra*, *mustatx*, *oto* ‘automobila’, *plastre*, *plazan* ‘ordez’ adierarekin, *posta*, *potreta*, *pozoin*, *present* ‘oparia’, *profitatu*, *promenatu*, *punitu*, *pusatu*, *salbaia*, *tapiza* ‘alfombra’ adierarekin, *trenkatu*, *trikota*, *tronpatu*, *ttantta* ‘izeba’ adierarekin, *usaia* ‘ohitura’, *xarmant*, *xeka*, *zitroin*, *zoinatu*, *zukre*...

Dena dela, hiztegia aztertu ahala zalantza bat etorri zait burura: berdin ote dira gauzak gaur egungo gazte jendearen jardunean? Garaztarrak ote dira horiek ere ala Hego Euskal Herrira begira jarri ote dira? Esan dezadan, horren harira, azken urteotan erdaratik hartu ditugun hitzak ia erabat falta direla hiztegian. Luzaideko izkribu zaharrak eta Luzaideko adinekoen hizkera izan da aztergai eta, hiztegira begiratuta, ezin jakin ‘langabezia’, adibidez, Luzaiden nola esaten ote den: *xomaxa*, Ipar Euskal Herrian bezala, ala *paroa*, Hego Euskal Herrian moduan. Argigarri gertatuko zen horrelako zenbait hitz—gutxi batzuekin nahikoa zen—bildu izan balira. Gure artean oso hedatuta eta ondo sustraituta dagoen joera ikusten da horretan: adinekoen hizkeran, antzinakoan, jartzen dugula arreta, eta alde batera uzten dugula gaur egun egiten dena eta, beraz, bihar-etzi egingo dena.

Egiari zor, oso mailegu berriak izan ez arren, Luzaideko hiztegi horretan badira gaztelaniatik hartutako hitzak, ziurrenera Garaziko gainerako herrietan arrotzak direnak: *alkate*, *al kontrario*, *alrebes*, *bokadillo*, *de-*

sayunatu, *diskutitu*, *karretera*, *karretilla*, *klinika*, *labadora*, *propina*, *pulmonia*, *rebista*, *resultado*, *seko* (gelditu), *sello*, *siesta*, *subasta*, *zera* ‘espaloiá’, *zerbeza*, *zigarro*, *zine*... Batzuetan iparraldetik eta hegoalde-tik sartutako hitzen lehia ikusten da: *ayuntamiento* eta *Herriko Etxe*, *kantzer* eta *xangre*, *panadero* eta *bulanjer*, *postre* eta *deserta*, *suerte* eta *xantza*... Hiztegiek inoiz argibideak ematen dituzte bikote horien indarraz. Esate baterako, *buxer*-en aldean “orain gehiago *karnizero*” erabiltzen dela zehazten dute (46. or).

Mailegu horien bidez, gainera, [x] ahoskera sartu da Luzaidera, Garaziko gainerako herrietan arrotza dena: *bia[x]ante*, *e[x]erzizio*, *[x]oditu*, *ka[x]a*, *kontze[x]al*, *re[x]imen*, *tar[x]eta*... ageri dira hiztegian.

Aldiz, azkenaldian Garazira sartutako berrikuntza zenbait ez dira Luzaidera hedatu. Horren adibide [R] ahoskera zintzurkaria, luzaidarren artean *‘geka’ mintzatzea* deitzen dena. Hona hemen hiztegian jaso den lekukotasuna (s.v. *géka mintzátu*): “Donjándarrak géka míntzo dí-ra eskwaráz; lehéngo zahárrak ez, bá-na oraiko gáztjak, dénak”.

Luzaideko hizkeraren kokagunearen auzia alde batera utzita, beste zenbait argibide ere aurki daitezke hiztegian; *gura* hitzaren gainera, esate baterako. Hitz hori Bizkaikoa dela esan digute beti, nahiz eta hitz elkartuetan Gipuzkoa gehienez ere baden, *azkura*, *bota-gura*, *logura*, *parregura*, *pixagura* tankerakoetan. Luzaiden aurkitzea izan da niretako ezustekoa, *jostagura* hitzean.

Hiztegia egiteko moduaz, berriz, hiztegiek ez direla arlo horretan ez adituak ez arituak aitortzen dute hiztegiaren hitzaurrean, baina zuzen bete dute lana. Bada, dena dela, pla-

zaratu nahi nukeen eztabaidagaia: nola jarri behar dira sarrerak tankera honetako hiztegieta, herriko hizkeran ahoskatzen diren bezala, ala hitzak osorik idatzita eta, ahal dela, euskara batura egokituta? Lehenengo bidea aukeratu dute hiztegiileek eta azentuak eta goranzko diptongoak idatzi dituzte (**batajátu, kárjo, oján**), eta ahozko hizkerako laburdurak ere bere horretan utzi dituzte (**ljéra, préonak ojwín**).

Eta hauxe nire galdera: ez ote litzateke egokiago eta argiago **bataiatu, kario, libera, oiha, preonak oihu egin** sarreretan jartzea? Sarreraren ondoren, kortxete artean jar liteke herriko ahoskera eta baita, jakina, adibideetan ere. Horrela jokatura, edozein irakurlek eroso ulertuko luke eta hizkuntzalariek ere bere lana egiteko aukera berbera izango luke.

Egia da hiztegiileek argiro aurkeztu dutela euren jokabidea hiztegiaren sarreran eta egia da, era berean, hizkuntza gaietan zertxobait dakienak ez duela arazo txikiarik izango hiztegia erabiltzerakoan, baina luzaidar arrunta datorkit burura, eurek izan behar luketelako hiztegiaren lehen erabiltzaileak. Eta luzaidar arruntarendako zailtasun iturri gerta litezke idazkera bereziak. Badira, gainera, ilun samarrak diren sarre-
rak: **badwajá?** ‘badoaia?’ edo **wartjár** ‘uhartear [Uharte Garazikoa]’, esate baterako.

Hiztegiaren egiturarekin jarraituaz, nabarmentzekoa da transkripzioak zuzen egiteko jarri den arreta eta zorrotasuna. Ez da ia batere akatsik eta, hiztegieta bereziki, esker-
tzekoa da hori. Bestelakoan ere zuzentasuna eta zehaztasuna da nagusi, baina badira aipatu nahi nituzkeen pare bat gauza txiki.

Batetik, **gaindi** sarreran “ablatiboa galdegiten du” esaten da eta halaxe gertatzen da aipatzen dituzten adibide bietan: *pentze hartaik gaindi* eta *Ibañetatik gaindi*. Baina badirudi inesiboa ere onartzen duela. Behinik behin, *herrian gaindi* azaltzen da **itzuli** sarreran.

Bigarrenik, berriz, **mazúrtza** hitzaren ordaintzat ‘marrubia’ eman da eta, ziurrenera, ‘masusta’ da ordain egokia. Hain zuzen, goraxeago datorren **máuri** hitzari ere ‘marrubia’ jarri zaio ordaintzat, eta iruditzen zait horixe izango dela benetan dagokiona.

Laburbilduz eta amaitze aldera, oso lan onuragarria Peio Kaminok eta Patxi Salaberrik ekarri digutena: Luzaideko eta Garaziko hizkeraz, oraingoaz nahiz lehengoaz, ikuspegi zabala eta zehatza ematen duena, txukun eta egoki egituratua, egile biek joan den urteetan *Fontes Linguae Vasconum* aldizkari honetan Luzaideko hizkeraren gainean plaza-
ratu dituzten beste lan batzuekin ederki osatzen eta biribiltzen dena.